

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

ПРИХОДЬКО ГАННА ВАСИЛІВНА

УДК 316.362:[323.3:63-051(=161.2)]:613.88]”18/19”(043.3)

**СОЦІОСТАТЕННЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

СУМИ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
ЛУЦЕНКО Олена Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і гендерних студій.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
ДОРОНІНА Тетяна Олексіївна,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук,
БІЛЧЕНКО Павло Геннадійович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри загальної педагогіки, психології
та менеджменту освіти.

Захист відбудеться 23 грудня 2014 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 22 листопада 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження вітчизняних традицій і досвіду родинного виховання визначається існуванням двох протилежних світових тенденцій: зростанням суспільного інтересу до етнічного, намаганнями виокремити і захистити усі здобутки національного межам державності та тенденцією до глобалізації, що зумовлює потребу оновлення змісту, форм і методів виховного процесу, пошуку адекватних для сучасної соціокультурної ситуації взаємовідносин статей у межах родини. Спрямованість змін у сфері родинного виховання відображають основні положення Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1992), Концепції державної сімейної політики (1998), Програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року (2013) та інші державні документи.

Незважаючи на те, що останнім часом проблема соціостатевого виховання дітей у родині знаходиться на стадії активного вивчення, недостатньою залишається теоретична і практична її розробленість в історико-педагогічній науці крізь призму гендерного підходу. Особливий інтерес у цьому контексті становить період ХІХ – початку ХХ ст., який представлено різноманіттям засобів і форм виховання, що знайшли своє відображення у фольклорі, народних традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, народних іграх тощо.

Вивчення досвіду і традицій соціостатевого виховання стає можливим завдяки узагальненню здобутків вітчизняної етнографічної та етнопедагогічної наук, головним об'єктом яких з 30-х рр. ХІХ ст. була культура і побут селянства. Проблеми життя і традицій виховання дітей у селянській родині розкрито у роботах М. Білозерського, Є. Грицака, М. Дерлиці, П. Іванова, А. Онищука, Х. Ящуржинського та ін. Висвітлення процесу виховання дітей в українській селянській родині з урахуванням їхньої статі здійснено у працях Мр. Грушевського, К. Грушевської, Н. Заглади, З. Кузелі та ін. Деякі аспекти родинної обрядовості та включення до неї хлопчиків і дівчаток досліджено М. Максимовичем, М. Маркевичем, В. Милорадовичем, П. Чубинським та ін.

Праці дослідників ХІХ ст. стали підґрунтям для вивчення сучасними ученими української родинної педагогіки та етнокультурних засад родинного життя (З. Болтарович, Г. Горинь, В. Мосіяшенко, В. Постовий, М. Стельмахович, Є. Сявакко та ін.); ролі інституту батьківства у процесі виховання дітей різної статі та його значення в різні історичні періоди (А. Пономарьов, С. Черепанова, Р. Чмелик, О. Ярошинська та ін.).

Історико-педагогічні аспекти проблеми соціальної статі та міжстатевих відносин подано у працях Т. Голованової, В. Кравця, Т. Кравченко, О. Луценко, О. Петренко, Н. Слюсаренко та ін. Дослідженню процесів соціалізації дітей з урахуванням статево-вікового символізму і стратифікації у життєдіяльності української селянської родини присвячено історичні доробки В. Балущка, А. Забловського, О. Кісь, І. Щербак та ін.

Аналіз робіт зазначених науковців дозволяє констатувати, що попри накопичення емпіричного матеріалу з етнопедагогіки стосовно проблеми формування і розвитку особистості дітей різної статі в українській селянській

родині XIX – початку XX ст. досі не здійснено його комплексний історико-педагогічний аналіз з позиції гендерного підходу.

Доцільність вивчення процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. підтверджується потребою у розв'язанні таких суперечностей: між завданням створення рівноправних гендерних відносин у сучасній українській родині та недостатньою присутністю егалітарної складової у процесі родинного виховання дітей; між активним упровадженням гендерної теорії до соціогуманітарних наук та обмеженим її використанням в історико-педагогічному дискурсі; між накопиченим досвідом соціостатевого виховання дітей та недостатнім його висвітленням з позиції сучасного наукового знання.

Отже, актуальність проблеми, її недостатня розробленість в історико-педагогічній науці з урахуванням новітніх наукових підходів зумовили вибір теми дослідження – **«Соціостатеве виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX століття».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660). Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 12 від 24.04.2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19.06.2012 р.).

Мета дослідження – з позиції гендерного підходу узагальнити теоретичні засади, традиції і досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст.

Відповідно до мети сформульовано **завдання дослідження:**

1. З'ясувати стан наукового розроблення проблеми та здійснити періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії.
2. Обґрунтувати доцільність і ефективність застосування гендерного підходу до дослідження проблеми соціостатевого виховання дітей в історико-педагогічному аспекті.
3. Визначити провідні чинники формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст. у контексті аналізу теорій традиційних суспільств.
4. Виявити принципи, основні закономірності та особливості процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині досліджуваного періоду.
5. Схарактеризувати досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст.

Об'єкт дослідження – традиційне українське родинне виховання XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – процес соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX і початок XX ст. – часові параметри існування традиційного українського суспільства на пізньому етапі свого розвитку. Вибір *нижньої межі* (початок XIX ст.) зумовлено інтенсифікацією процесу вивчення звичаїв, культури і побуту української селянської родини у своїх традиційних ознаках в доіндустріальному суспільстві, що відобразилося в інтенсивному накопиченні народознавчих праць. Вибір *верхньої межі* дослідження (1917 р.) визначається розвитком нових капіталістичних відносин на селі, які призвели до руйнування традиційного укладу життя української селянської родини, трансформації родинного виховання, взаємин батьків і дітей різної статі.

Територіальні межі дисертаційного дослідження охоплюють терени Східної України (Київську, Полтавську, Чернігівську та Харківську губернії), які згідно із адміністративним поділом 1835 року перебували у складі Російської імперії. У дослідженні залучено окремі матеріали з інших етнічних українських земель, незалежно від того, у складі яких держав вони перебували у досліджуваній період.

Методологічну основу дослідження становлять системний і соціокультурний підходи, які надають можливість виявити зумовленість процесу родинного виховання дітей різної статі системою норм, звичаїв і традицій суспільства, соціальних уявлень про «чоловіче» та «жіноче»; аксіологічний, етнопедагогічний підходи, що дозволяють виявити світоглядні позиції, ідеї, погляди і переконання народу у питаннях, пов'язаних зі статтю учасників процесу родинного виховання. Основоположним у роботі став гендерний підхід до вивчення історико-педагогічних процесів, що заснований на теорії соціокультурного конструювання статі з властивими йому принципами міждисциплінарності і мультикультуралізму.

Теоретичну основу дослідження становлять: концептуальні положення теорії та методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, М. Богуславський, Л. Ваховський, Б. Год, Н. Гупан, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, А. Сбруєва, О. Сухомлинська); теоретико-методологічні основи сучасних гендерних досліджень (О. Вороніна, І. Кльоцина, Н. Кутова, Дж. Лорбер, О. Луценко, Н. Пушкарьова, Л. Смоляр, С. Фаррелл, Дж. Хубер, Л. Штильова); положення теорії соціального конструювання статі (П. Бергер, О. Здравомислова, Т. Лукман, А. Тьомкіна); теоретичні напрацювання з проблеми виховання соціальної статі дітей і молоді (Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, Н. Павлущенко, О. Петренко); міждисциплінарні роботи, присвячені родині як осередку формування гендерних відносин (С. Вихор, Т. Гурко, Н. Лавріненко, М. Малишева, Р. Поллак, М. Феррі, Н. Чодороу).

Дослідження здійснювалося на основі комплексу таких **методів**: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувалися для опрацювання архівних джерел, наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблеми; *конкретно-наукових*: *конструктивно-генетичний* (систематизація і класифікація історіографії проблеми дослідження, розроблення її періодизації; виявлення умов функціонування української селянської родини у своїх традиційних ознаках); *порівняльно-зіставний* (виявлення міжкультурних варіацій взаємодії «чоловічого» і «жіночого», особливостей родинного виховання дітей різної статі у контексті аналізу теорій

традиційних суспільств); *історико-генезисний* (установлення принципів, основних закономірностей і особливостей вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині); *інтерпретативний* (розшифрування символіки обрядової та повсякденної поведінки членів селянської родині як детермінанти формування традицій соціостатевого виховання дітей); *історико-ретроспективний* (висвітлення методів, засобів і форм соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині); *метод гендерного аналізу* (збір та аналіз емпіричних даних, що виявляють розбіжності в організації та здійсненні процесу виховання дітей різної статі в українській селянській родині XIX – початку XX ст.).

Джерельна база дослідження:

- документи і матеріали Інституту рукописів, Відділу стародруків та рідкісної книги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУ) – «Літературні матеріали» (ф. 1), «Архів Вищого управління Академії Наук» (ф. X), «Модзалевський В. Л.» (ф. XII), «Манжура І. І.» (ф. XVI), «Яворський Ю. А.» (ф. XXI), «Лобода А. М.» (ф. XXXVII), «Сениця П. І.» (ф. 58), «Кістяківський О. Ф.» (ф. 61), «Назаревський О. А.» (ф. 78), «Левицький О. І.» (ф. 81), «Київська духовна академія» (ф. 160), «Білозерський М. М.» (ф. 204); Фонду рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського (ІМФЕ) – «Фонд Етнографічної комісії ВУАН» (ф. 1–2, ф. 1–2 дод., ф. 1–3, ф. 1–4, ф. 1–6), «Білозерський М. М.» (ф. 3–5), «Яворницький Д. І.» (ф. 8–к. 2), «Фонд ІМФЕ імені М. Т. Рильського» (ф. 14–3, ф. 14–5), «Кравченко В. Г.» (ф. 15–2, ф. 15–3); «Гнатюк В.» (ф. 28–3), «Грицак Є.» (ф. 29–2), «Кабінет антропології та етнографії» (ф. 43–6); фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ) – «Нехорошев С. С.» (ф. 3), «Мілятицька Ф. Р.» (ф. 1020);
- періодичні видання: «Матеріали до українсько-руської етнології», «Київська старовина», «Маяк», «Енциклопедія сімейного виховання», «Народознавчі зошити», «Народна творчість та етнографія», «Шлях освіти», «Дошкільне виховання» та ін.;
- зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ДНПБУ імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Національної історичної бібліотеки України, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Сумської обласної наукової бібліотеки;
- твори художньої літератури: Марко Вовчок, О. Кобилянської, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, В. Мови-Лиманського та ін.;
- фольклорні матеріали: збірки прислів'їв та приказок В. Іванова, М. Комарова; народних пісень М. Гордійчука, М. Дубравіна, К. Квітки; прозового фольклору Б. Грінченка, Г. Данилевського, А. Малинки, І. Халанти та ін.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що *вперше* з позиції гендерного підходу узагальнено теоретичні засади, традиції і досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст., зокрема: з'ясовано стан наукового розроблення проблеми та виокремлено періоди її вивчення у вітчизняній історіографії (етнографічний – 1800-ті роки – 1917 рік;

дитинознавчий – 20–30-ті роки ХХ ст.; статевонейтральний – 40–60-ті роки ХХ ст.; статево-рольовий – 70–90-ті роки ХХ ст.; гендерночутливий – початок ХХІ ст.); обґрунтовано доцільність і ефективність застосування гендерного підходу до дослідження проблеми соціостатевого виховання дітей в історико-педагогічному аспекті; визначено провідні чинники формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині ХІХ – початку ХХ ст. (гендерна стратифікація, гендерні стереотипи, релігія і вірування народу) у контексті аналізу теорій традиційних суспільств; виявлено принципи соціостатевого виховання селянських дітей (цілеспрямованість, системність і культуровідповідність виховного процесу; зв'язок соціостатевого виховання із повсякденним життям і працею; єдність педагогічних вимог родини і сільської громади); установлено основні закономірності (загальні – детермінованість процесу соціостатевого виховання сукупністю різних соціокультурних чинників, а саме гендерною стратифікацією, гендерними стереотипами, релігією і віруваннями народу; конкретні – процесуальні, гносеологічні, психологічні) та особливості (організаційні – наслідування, копіювання і відтворення досвіду загальноприйнятих взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми згідно із їхньою статевою приналежністю; змістові – комплексність, варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у процесі соціостатевого виховання дітей) процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст.; схарактеризовано досвід соціостатевого виховання дітей у селянській родині, а саме його методи – формування свідомості, організації діяльності, спілкування і досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності і поведінки; засоби – етнопедагогічні ідеали батька і матері, працю та її розподіл між дітьми різної статі, дитячі ігри та іграшки, фольклорні твори (колядки, прислів'я, приказки, дитячі пісні, колискові, казки); форми – індивідуальне та групове залучення дітей до обрядів життєвого і календарного циклів української селянської родини.

Удосконалено метод гендерного аналізу шляхом визначення його етапів (знаходження, розуміння, пояснення та інтерпретування знань, фактів з проблем статі), що дозволило схарактеризувати досвід соціостатевого виховання в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст.

Подальшого розвитку набула теорія гендерних досліджень у контексті вивчення історико-педагогічних процесів, що надало можливість узагальнити вітчизняні традиції і досвід соціостатевого виховання дітей з позиції гендерного підходу.

До наукового обігу введено раніше не опубліковані архівні документи та маловідомі джерела, зокрема колекційні зібрання, пов'язані з вивченням методів, засобів і форм соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст., які актуалізують подальше розроблення проблеми формування і розвитку диференційованих підходів до виховання дітей різної статі.

Практичне значення отриманих результатів дослідження, які стосуються історико-педагогічних аспектів соціостатевої проблематики традиційного українського родинного виховання, можливостей та особливостей застосування традиційних методів, засобів і форм соціостатевого виховання дітей у сучасному

родинному вихованні, знайшло відображення у розробці та впровадженні методичних рекомендацій (доповнення до навчально-методичної програми курсу, змістове наповнення індивідуальної науково-дослідної роботи студентів) до навчальних курсів «Теорія та історія соціального виховання», «Підготовка учнівської молоді до сімейного життя».

Отримані у процесі наукового пошуку результати та наведений фактичний матеріал може бути застосовано також у підготовці підручників, науково-методичних посібників та розробленні лекційних курсів з історії педагогіки, соціальної педагогіки та соціальної історії України у процесі фахової підготовки студентів психолого-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Впровадження отриманих результатів дослідження здійснювалося в навчальний процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка від 08.05.2014 р., № 610-33/03); Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (довідка від 24.04.2014 р., № 20/20-164/3); Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка від 15.05.2014 р., № 093); Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка від 13.05.2014 р., № 799).

Особистий внесок здобувача у статті, опублікованій у співавторстві з О. Луценко [1]: джерелознавча розвідка, узагальнення та аналіз емпіричного матеріалу з проблеми етнопедагогічного ідеалу батька і матері в українській традиції.

Апробація отриманих результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Антропологічні виміри науки й освіти: досягнення та перспективи» (20–21 вересня 2012 р., м. Мелітополь), «Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований» (5–6 жовтня 2012 р., м. Пенза), «Науково-методичні засади управління якістю освіти у вищих навчальних закладах» (29 березня 2013 р., м. Київ), «Гендер-PRO» (20 квітня 2013 р., м. Харків), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс» (26–27 вересня 2013 р., м. Дрогобич), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (4–5 березня 2014 р., м. Суми), «Традиционные общества: неизвестное прошлое» (21–22 квітня 2014 р., м. Челябинск), «Актуальные вопросы современной гендерологии» (24 квітня 2014 р., м. Ставрополь); *всукраїнських* – «Гендерна мапа України» (12 квітня 2012 р., м. Суми), «Українська культура XX – XXI століття: компаративний, екзистенційний, гендерний аспекти» (9–10 листопада 2012 р., м. Одеса), «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (4–5 жовтня 2013 р., м. Острог), «Джерельна та історіографічна база сучасних історико-педагогічних досліджень» (7–8 листопада 2013 р., м. Хмельницький), «Гендерна освіта в сучасному університеті: досвід, проблеми та перспективи» (22–23 жовтня 2014 р., м. Кривий Ріг); на засіданнях кафедри педагогіки та Лабораторії гендерних досліджень Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2011–2014 рр.).

Публікації. Отримані результати дослідження відображено в 14 публікаціях, із них 9 у провідних наукових фахових виданнях (у тому числі 1 стаття у зарубіжному виданні), 5 статей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (390 найменувань, із них 14 – іноземними мовами) і 15 додатків (у тому числі 7 таблиць, 19 рисунків). Загальний обсяг дисертації становить 275 сторінок, основний текст викладено на 193 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь наукового розроблення проблеми; сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання; вказано методи дослідження; визначено методологічну, теоретичну, джерельну базу, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено форми апробації, зазначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Проблема соціостатевого виховання дітей у контексті історико-педагогічних досліджень»** з'ясовано стан наукового розроблення проблеми, здійснено періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії, сформульовано теоретичні аспекти застосування гендерного підходу до дослідження проблеми соціостатевого виховання дітей в історико-педагогічному аспекті.

Результати конструктивно-генетичного аналізу етнографічних, історичних, психолого-педагогічних досліджень дозволили з'ясувати, що проблема виховання дітей різної статі у родинному колі почала розроблятися у ХІХ ст. зарубіжними (Дж. Г. Бедлей, П. Лесгафт, Ф. Паульсен, А. Форель, С. Штіль) і російськими (Е. Беме, Н. Лухманова, М. Михайлов, О. Поворинська) ученими. Ґрунтовні дослідження ХХ ст. з етнографії дитинства, зокрема Г. Баррі (Н. Barry), П. Драпер (Р. Draper), І. Кон, М. Мід (М. Mead), Л. Мінторн (L. Minturn), Б. Уїтінг (В. Whiting), І. Л. Чайлд (I. L. Child) та етнографії віку і статі (Т. Бернштам, К. Калиновська, А. Калюта, В. Попов) відкрили нові аспекти досліджуваної проблеми, пов'язані з розкриттям особливостей процесу соціалізації та виховання дітей різного віку і статі, увиразнили вивчення специфіки батьківсько-дитячих стосунків з урахуванням категорії «соціальної статі» у різних культурних середовищах.

Встановлення зв'язку між різними типами джерел, визначення методологічного підґрунтя та фактологічного наповнення емпіричних даних дозволило у дисертації розробити періодизацію вивчення проблеми соціостатевого виховання в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст. у вітчизняній історіографії. Визначено, що у межах першого періоду – етнографічного (1800-ті роки – 1917 рік) – відбулося становлення наукового інтересу до українських традицій родинного виховання. Увагу вітчизняних дослідників було зосереджено навколо української селянської родини, її побуту та укладу, звичаєвого права, окремих питань життя, традицій виховання дітей у родинному колі (М. Білозерський, Є. Грицак, М. Дерлиця, Н. Заглада, З. Кузеля, П. Іванов, А. Малинка, А. Онищук та ін.).

Наступний період – дитинознавчий (20–30-ті роки ХХ ст.) – характеризувався становленням дитинознавчих студій як важливої ділянки українського народознавства. У роботах В. Гнатюка, К. Грушевської, Мр. Грушевського, Н. Заглади та ін. подано теоретичне узагальнення емпіричного матеріалу щодо особливостей, методів, засобів, форм виховання дітей різної статі в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст.

Історико-педагогічний дискурс третього періоду – статевонейтрального (40–60-ті роки ХХ ст.) – демонструє домінування нейтрального ставлення до проблеми виховання статі дітей у родині. Процес родинного виховання розглядався ученими, переважно, без урахування фактору статі батьків і дітей; при вивченні проблем родинного виховання в історичному розрізі акценти було зміщено з селянської родини у бік нової – пролетарської. Відновлення наукового інтересу до вивчення процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині відбулося протягом четвертого періоду – статево-рольового (70–90-ті роки ХХ ст.), який представлено роботами В. Балушка, З. Болтарович, Г. Горинь, О. Кравець, М. Паньківа, Л. Орбан, В. Постового та ін.

П'ятий період (початок ХХІ ст.) розвитку історіографії проблеми дослідження – гендерночутливий – характеризується трансформацією нормативного історико-педагогічного її вивчення. Сучасні дослідження українських родинних традицій із включенням проблеми соціальної статі стають можливими за рахунок напрацювань вітчизняних учених, котрі продовжують розробляти історико-педагогічні аспекти традиційних відносин чоловіка і жінки у колі родини (Т. Голованова, В. Кравець, Т. Кравченко, О. Петренко, Н. Слюсаренко та ін.); процеси соціалізації дітей з урахуванням статево-вікового символізму і стратифікації у життєдіяльності української селянської родини ХІХ – початку ХХ ст. (С. Гвоздевич, А. Забловський, М. Кашуба, О. Кісь, І. Щербак та ін.).

Результати історіографічного аналізу досліджуваної проблеми засвідчили існування відмінностей у категоріальному апараті. З метою оптимізації розроблення проблеми виховання соціальної статі дітей в історико-педагогічному аспекті у дисертаційному дослідженні запропоновано використовувати категорію *«соціостатеве виховання»* як складову загального процесу соціального виховання, спрямовану на засвоєння дітьми конкретних знань, оволодіння практичними вміннями і навичками соціально сконструйованого досвіду взаємодії статей в основних сферах життєдіяльності у різних типах суспільств. На основі аналізу концептуальних напрацювань сучасних педагогів-гендерологів (Т. Дороніна, В. Кравець, О. Луценко, Н. Павлущенко, О. Петренко, Л. Штильова та ін.), констатовано, що уживання категорії *«соціостатеве виховання»* в історико-педагогічному контексті відображає загальні характеристики статево-рольового виховання. Однак, можливим стає вивчення процесу засвоєння традиційних соціальних ролей, виконання яких було передбачено дітьми у відповідності до їхньої біологічної статі у межах різних типів суспільств і соціальних відносин будь-якого історичного періоду.

За результатами порівняльно-зіставного аналізу проблеми соціостатевого виховання дітей у родинному колі у вітчизняній історико-педагогічній науці констатовано наявність різних методологічних підходів до її вивчення, зокрема традиційного (статево-рольового) і гендерного підходів. Встановлено, що традиційне розуміння проблеми соціостатевого виховання передбачає трактування статі як природної даності, що зумовлює соціальний розвиток індивіда. У рамках історії педагогіки така дослідницька позиція тривалий час націлювала на підкреслення принципових відмінностей між статями; розкриття «органічного і

природовідповідного» процесу оволодіння дітьми традиційно чоловічими і жіночими видами діяльності, вибору ними моделей поведінки з огляду на їхню статеву приналежність; обґрунтування доцільності роздільного або диференційованого за статтю навчання і виховання; засудження відступу від традиційних моделей взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу тощо.

Спираючись на теоретико-методологічні основи сучасних гендерних досліджень (О. Вороніна, І. Кльоцина, О. Луценко, С. Фарелл, Дж. Хубер, Л. Штильова та ін.), акцентовано на тому, що традиційне трактування проблеми соціостатевого виховання дітей у родині ґрунтується на засадах, які суперечать гендерному підходу. Результати порівняльно-зіставного аналізу досліджень з історії педагогіки, у яких використано гендерний категоріальний апарат (С. Івах, В. Кравець, З. Нагачевська, О. Петренко, М. Рижкова та ін.), дозволили з'ясувати, що застосування гендерної теорії до вивчення історико-педагогічних процесів, зокрема проблеми соціостатевого виховання дітей в історичному розрізі, спрямоване, по-перше, на розуміння причин та закономірностей укорінення і трансляції традицій виховання статі дітей. Актуалізує доведення зумовленості традицій виховання низкою соціокультурних чинників; установлення взаємозв'язку та взаємовпливів соціального, біологічного і психологічного у процесі формування і розвитку дітей різної статі. По-друге – спонукає на вирішення сучасних проблем навчання і виховання дітей, згідно із принципами рівноправності та партнерства.

Таким чином, у результаті з'ясування стану наукового розроблення досліджуваної проблеми підтверджено її актуальність і недостатнє вивчення; розкриття теоретичних засад гендерного підходу дозволило обґрунтувати доцільність його застосування до дослідження проблеми соціостатевого виховання дітей в історико-педагогічному аспекті.

У другому розділі **«Провідні чинники формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст.»** визначено провідні чинники формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст. у контексті аналізу теорій традиційних суспільств.

З метою з'ясування провідних чинників формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст., здійснено порівняльно-зіставний аналіз виховних тенденцій у контексті аналізу теорій традиційних суспільств (теорія економічного редукаціонізму Д. Белла, релігіоцентристська теорія Д. Чарикова, теорія традиційних і нових, капіталістичних суспільств М. Вебера, теорія світоглядних констант Л. Дюмона, соціологічні теорії традиційних суспільств Е. Гідденса, Дж. С. Мілль, В. Парето та ін.). За допомогою соціокультурного та етнопедагогічного підходів розкрито мету, зміст, проаналізовано методи і засоби соціостатевого виховання дітей, вплив батька і матері на процес формування і розвитку особистості дітей різної статі у деяких культурних середовищах (бурят, гвінейців, комі, нівхів, німців, норвежців, росіян, туркменів, французів, хакасів, яванців).

Результати аналізу робіт, присвячених вивченню родини як осередку формування гендерних відносин (С. Вихор, Н. Лавріненко, М. Малишева, Р. Поллак,

М. Феррі та ін.), та узагальнення емпіричного матеріалу дозволили встановити, що процес соціостатевого виховання у суспільствах традиційного типу не є універсальним, має міжкультурні варіації, але загалом демонструє схожі патріархальні традиції виховання дітей різної статі. По суті процес виховання у таких суспільствах був спрямований на формування соціальних переконань, суспільних цінностей, які закріплювали конкретні моделі поведінки, види діяльності, особистісні якості дітей відповідно до їхньої статевої приналежності, що досягалося завдяки існуванню аскриптивності, автоматизованості колективної та індивідуальної поведінки; стійкості та утилітарності важливих для соціуму обрядово-ритуальних дій; превалюванню досвіду предків над інноваційними потенціями молодого покоління.

Спираючись на архівні джерела (ІР НБУ – ф. 61, ф. 160; ІМФЕ – ф. 29-2; ЦДАМЛМ – ф. 3, ф. 1020), праці етнографів (М. Березін, В. Іванов, П. Кулжинський, М. Маркевич), істориків (Є. Грицак, О. Левицький, В. Милорадович, З. Кузеля), фольклористів (Б. Грінченко, М. Дубравін, М. Комаров, А. Малинка та ін.) XIX – початку XX ст. констатовано, що в реаліях українського села процес соціостатевого виховання був детермінований низкою чинників. З позиції системного підходу доведено, що серед таких чинників вагоме значення мала гендерна стратифікація (процес і результат диференціації суспільства на різні соціальні прошарки, що відрізняються за ознакою статі) та існуючі на соціокультурному рівні гендерні стереотипи. Застосування інтерпретативного методу уможливило виявити риси та особливості функціонування гендерної стратифікації у життєдіяльності селянської родини XIX – початку XX ст. Засвідчено, що існування гендерної стратифікації сприяло закладанню диференційованих за статтю виховних підходів, які ґрунтувалися на культурних нормативах мужності й жіночності та вимагали відповідності їм.

Іншим чинником формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у родині досліджуваного періоду була релігія і вірування народу. У результаті застосування аксіологічного підходу до аналізу джерельної бази (ІР НБУ – ф. XXI, ф. 160) і теоретичних напрацювань (М. Гримич, О. Кісь, О. Кривоший, Н. Пушкарьова, В. Суковатая, Н. Чухим та ін.) з'ясовано, що релігія сприяла закладанню патріархальних традицій соціостатевого виховання дітей. Результати інтерпретативного методу дозволили встановити, що відповідно до православних догматів основне соціальне призначення дівчинки полягало у виконанні нею у майбутньому ролі дружини та матері, хлопчика – бути головою родини, укладачем та розпорядником її життєдіяльності. Наголошено, що означені релігійні догми не були випадковими та відірваними від історичного контексту побутування українських селян, а лише освячували той соціокультурний досвід і соціально-економічні взаємини чоловіків і жінок, які реально склалися в умовах українського традиційного суспільства XIX – початку XX ст.

Застосування гендерного підходу до визначення провідних чинників формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст. дозволило встановити, що у результаті стійких, повторюваних виховних впливів та ідентифікації дітей з батьками своєї статі хлопчики і дівчатка переймали, розвивали батьківські цінності, установки, пов'язані зі статтю, сприймали гендерні ролі, моделі поведінки як природні. Виходячи із

положень теорії соціального конструювання статі (П. Бергер, О. Здравомислова, Т. Лукман, А. Тьомкіна та ін.), наголошено на тому, що у такому разі діти починали вибудовувати свою поведінку та культивувати у собі риси характеру, життєві орієнтири як майбутні чоловіки і жінки відповідно до «природного призначення». При цьому у дівчаток виникало бажання концентрувати свою увагу та зусилля на приватній (домашній) сфері, пов'язаній з хатніми справами і вихованням дітей, у хлопчиків – на досягненні успіхів у господарчо-виробничих справах, що певним чином обмежувало селянських дітей у виборі та засвоєнні соціальних ролей і стилів поведінки згідно з індивідуальними задатками, уподобаннями і потребами.

Отже, визначення чинників формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у контексті аналізу традиційних суспільств дозволило встановити, що у реаліях української селянської родини ХІХ – початку ХХ ст. провідними були гендерна стратифікація, гендерні стереотипи, релігія і вірування народу.

У третьому розділі «Досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст.» виявлено принципи, розкрито основні закономірності та особливості процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст., проаналізовано методи, засоби і форми досліджуваного явища.

Застосування системного підходу дозволило виявити принципи, основні загальні та конкретні закономірності, організаційні й змістові особливості процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст. Установлено, що принципами, які відображали закономірності соціостатевого виховання, визначали вибір батьками методів і засобів його організації та реалізації у досліджуваній період, були цілеспрямованість, системність і культуровідповідність; зв'язок процесу виховання із повсякденним життям та характером трудової діяльності селянської родини; єдність педагогічних вимог родини і сільської громади.

Визначено, що загальні закономірності процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст. полягали у тому, що виховання було детерміновано сукупністю різних соціокультурних чинників, а саме гендерною стратифікацією, гендерними стереотипами, релігією і віруваннями народу. Серед конкретних закономірностей виокремлено процесуальні (результати та ефективність виховання залежали від методів, засобів і форм, які обирали батьки), гносеологічні (результати процесу соціостатевого виховання були зумовлені рівнем засвоєння дітьми конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань щодо соціальних ролей та обов'язків жінок і чоловіків), психологічні (ефективність виховання досягалася за рахунок впливу на внутрішній світ дітей та формування у них «образу Я» як представника чоловічої або жіночої статі).

З'ясовано, що організаційні особливості процесу соціостатевого виховання дітей полягали у наслідуванні, копіюванні та відтворенні досвіду загальноприйнятих взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статеву приналежність. Змістовими особливостями досліджуваного явища були єдність мети, методів і засобів соціостатевого виховання дітей, варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у процесі соціостатевого виховання дітей від їхнього народження до періоду парубкування і дівування.

Результати історико-ретроспективного аналізу джерел, зокрема маловідомих колекційних зібрань (А. Можаровський, П. Кулжинський, П. Славинський), та архівних матеріалів (ІР НБУ – ф. X, ф. XVI; ІМФЕ – ф. 1-2 дод., ф. 1-6, ф. 3-5), засвідчили, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціально сконструйованого досвіду взаємодії статей досягалася шляхом застосування батьками низки методів. Серед таких виокремлено методи формування свідомості – переконання, навіювання, приклад, які увиразнювали процес співвіднесення дітей з однією із статевих груп та усвідомлення власних соціальних ролей і призначень у провідних сферах життєдіяльності українського селянства. Методи організації діяльності, спілкування і досвіду суспільної поведінки – привчання, вимога, погрози, прохання, розпорядження, заборони, громадська думка – розкривали та актуалізували зразки діяльності, поведінки, які традиційно були характерними для осіб чоловічої та жіночої статі. Використання гендерного аналізу дозволило встановити, що у процесі соціостатевого виховання українських селянських дітей батьками активно застосовувалися методи стимулювання діяльності та поведінки – заохочення і покарання, які сприяли закріпленню на практиці знань, умінь і навичок поведінки дітей з огляду на їхню статеву приналежність.

Проведене наукове узагальнення засвідчило, що у процесі родинного виховання дієвими засобами впливу на особистість дітей у напрямі формування їхньої соціальної статі були ідеали батька і матері, праця, фольклор, ігри та іграшки. У результаті вивчення праць дослідників минулого (Б. Грінченко, Є. Грицак, М. Комаров, І. Манжура, О. Левицький, К. Шейковський та ін.), а також робіт сучасних науковців (Г. Бондаренко, М. Голець, О. Кісь, О. Левкієвська, О. Луценко, Т. Шевченко та ін.) встановлено, що українська народна педагогіка виробила і легітимізувала образи люблячої, ласкавої матері та владного, грізного батька, який вважався головою родини. Наголошено на тому, що існування таких ідеалів батьків і намагання дітей їм відповідати було пов'язано з усталеними в українській традиції суспільно-побутовими нормами взаємодії статей, особливостями розподілу сімейних ролей і обов'язків між подружжям.

Цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дітей з метою наділення їхньої статі конкретними соціальними значеннями, статусами і ролями здійснювався за допомогою праці, а саме її розподілу і відмінностей у змісті трудової діяльності. Результати аналізу джерельної бази дослідження (ІР НБУ – ф. 1; ІМФЕ – ф. 1-2 дод., ф. 1-3, ф. 1-4, А. Афанасьєв-Чужбинський, Є. Грицак, О. Зубченкова та ін.) дозволили констатувати, що розподіл праці на «чоловічу» та «жіночу», ґрунтуючись на прямій передачі трудового досвіду від батька синові і від матері донці, закріпився у вітчизняній традиції і став однією з засад українського родинного виховання.

З'ясовано, що дієвим засобом соціостатевого виховання селянських дітей була праця. Визначено етапи залучення дітей різної статі до «чоловічих» або «жіночих» видів господарчо-виробничої діяльності: I етап (0–3 роки) – ритуально-символічне залучення дітей до соціокультурного середовища українського села з метою програмування бажаних трудових ролей та обов'язків відповідно до їхньої біологічної статі; II етап (3–5 років) – початковий етап залучення дітей до трудової діяльності шляхом виконання елементарних трудових доручень; III етап (5–7 років) – практичне

опанування і закріплення дітьми знань, умінь і навичок, які пов'язані з господарчо-виробничими функціями чоловіків та жінок; IV етап (8–14 років) – включення хлопчиків і дівчаток у трудову діяльність родини в якості робітників, здатних виконувати «чоловічу» або «жіночу» роботу відповідно.

Результати гендерного аналізу українських фольклорних текстів XIX – початку XX ст. (колядок, прислів'їв і приказок, дитячих пісень, колискових і казок), уміщених у збірках А. Боровиковського, М. Комарова, К. Квітки, М. Гордійчука, Б. Грінченка, Г. Данилевського, М. Дубравіна та ін., засвідчили, що у своїй більшості фольклорні тексти фіксували народні уявлення про сутність і призначення чоловічої та жіночої статей, їхні соціальні ролі у різних сферах життєдіяльності, відмінності у змісті праці, тим самим стаючи виховними сентенціями, які опосередковано впливали на процес виховання соціальної статі дітей у селянській родині.

На підставі вивчення етнографічного матеріалу (В. Гнатюк, Б. Грінченко, П. Іванов, В. Кравченко, М. Русов, П. Чубинський та ін.) з'ясовано, що дитяча ігрова культура відігравала важливу роль у процесі інкультурації дітей в якості представників чоловічої або жіночої статі із відповідними особистісними характеристиками та моделями поведінки у сфері родинно-подружнього життя. Гендерний аналіз архівних джерел (ІР НБУ – ф. 204; ІМФЕ – ф. 14-3, ф. 15-3, ф. 28-3) дозволив визначити, якщо учасниками ігор були дівчатка, то батьки зосереджували їх на відтворенні дій дорослих жінок задля засвоєння ними обслуговуючої ролі матері та господині (ігри «Ластівка», «У глечики», «У чемерицю», «Гуси», «Мак», «У квочки», «В кукли» та ін.). Доведено, що хлопчики у процесі ігрової діяльності опановували більш активні сімейні ролі – голови родини та усього родинного господарства (забавки «У города», «У баби», «Володар», «В короля», «Ой, жоно, йди додому» та ін.).

На підставі аналізу предметно-інструментального забезпечення дитячих ігор аргументовано, що іграшки були диференційованими з огляду на стать дітей. У результаті вивчення архівних матеріалів (ІМФЕ – ф. 43-6) засвідчено, що іграшками селянських хлопчиків були лук, шпугалка, сикавка, праща, стрелька, стрілка, візочки. Констатовано, що ігри з такими предметами сприяли розвиткові традиційно чоловічих якостей – винахідливості, спритності, фізичної активності. Дівчачими видами іграшок були різного роду ляльки – пацанка (лялька з трави), «кукла» (лялька з ганчірок, вузликова лялька). Аргументовано, що такі ігрові набори спрямовували дівчаток на імітування головних функцій жінки-господині та матері, відтворення характерно жіночих господарських та виробничих процесів.

Встановлено, що соціостатеве виховання дітей здійснювалося під час індивідуального і групового їх залучення до обрядів життєвого та календарного циклів української селянської родини. На підставі вивчення широкого кола етнографічних праць (З. Кузеля, В. Милорадович, Ф. Савченко, К. Сементовський, П. Чубинський та ін.) з'ясовано, що індивідуальне залучення до комплексу родинних обрядів розпочиналося з раннього дитинства. Гендерний аналіз обрядів життєвого циклу української селянської родини XIX – початку XX ст. забезпечив

можливість визначити, що народна свідомість сприймала їх в якості необхідної умови входження дітей до селянського соціуму, тому вони набували утилітарного характеру. Серед індивідуальних обрядів виокремлено ті, які були пов'язані із народженням, хрещенням, ім'янареченням дітей, змінами у зачісках і одязі, розподілі трудових доручень. Спираючись на ідеї сучасних дослідників української традиційної звичаєвості (В. Борисенко, С. Гвоздевич, А. Забловський, О. Кісь, В. Кравець, І. Щербак та ін.), наголошено на тому, що основне завдання проаналізованих обрядів полягало у символічному формуванні та закріпленні соціальної статі новонароджених, інкорпоруванні їх у селянський соціум, актуалізації та увиразненні відповідності традиційному статусу «справжніх» чоловіка і жінки у сфері господарчо-виробничого, а також родинно-подружнього життя тогочасного українського селянства.

Результати історико-ретроспективного аналізу архівних джерел і маловідомих колекційних видань (М. Білозерський, М. Дерлиця, М. Костомаров, М. Крамаренко, І. Манжура, Е. Олесницька, М. Парлаг, К. Шейковський, ІР НБУ – ф. XII, ф. XXXVII, ф. 78, ф. 204 та ін.) доводять, що включення дітей до обрядів зимово-весняного і літньо-осіннього календарних циклів української селянської родини співпадало з віковим періодом, коли хлопчики і дівчатка вже розуміли, що люди поділяться на дві статеві групи. Свідоме прийняття дітьми своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі сприяло їхньому включенню (уже в якості активних суб'єктів) до календарних обрядів. У такому випадку, виховні впливи батьків, старших родичів, членів сільської громади органічно поєднувалися з відповідними діями дітей, які самі намагалися переймати і дотримуватися поведінки, властивої дорослим особам чоловічої або жіночої статі, задля соціального визнання і схвалення себе як справжніх членів соціуму. За таких умов символічна субординація статей, диференціація соціальних ролей, які демонструвалися і закріплювалися під час обрядових дій, сприймалася дітьми в якості норми.

Аргументовано, що традиційні методи (методи формування свідомості, організації та стимулювання діяльності, спілкування і досвіду суспільної поведінки), засоби (фольклор, дитячі ігри та іграшки) і форми (залучення дітей до календарної обрядовості) соціостатевого виховання дітей можуть ефективно застосовуватися батьками у сучасних умовах. У такому разі, важливістю набуває дотримання принципу культуровідповідності, який передбачає реалізацію права кожної дитини на задоволення індивідуальних здібностей і задатків незалежно від статевої приналежності, що відповідає сучасним тенденціям до розвитку демократичних цінностей, установлення егалітарних відносин між чоловіками і жінками у сфері родинно-подружнього життя.

Отже, у результаті розкриття принципів, закономірностей, особливостей, методів, засобів і форм соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. з позиції гендерного підходу продемонстрована ефективність його застосування в історико-педагогічному дискурсі у цілому.

Узагальнення теоретичних засад, традицій і досвіду соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. з позиції гендерного підходу дозволило дійти таких **висновків:**

1. З'ясовано стан наукового розроблення проблеми соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст., що уможливило виокремити п'ять періодів її вивчення у вітчизняній історіографії: етнографічний (1800-ті роки – 1917 рік); дитинознавчий (20–30-ті роки XX ст.); статевонейтральний (40–60-ті роки XX ст.); статево-рольовий (70–90-ті роки XX ст.); гендерночутливий (початок XXI ст.).

Зіставлення сутнісних ознак методологічних підходів до аналізу проблеми дослідження (статево-рольового і гендерного) дозволило обґрунтувати доцільність використання в історико-педагогічному дискурсі категорії «соціостатеве виховання», яке є складовою загального процесу соціального виховання, спрямованою на засвоєння дітьми конкретних знань, оволодіння практичними вміннями і навичками соціально сконструйованого досвіду взаємодії статей в основних сферах життєдіяльності у різних типах суспільств. Встановлено, що ознакою статево-рольового підходу до розроблення проблеми соціостатевого виховання є підкреслення відмінностей між статями; розкриття процесу оволодіння дітьми традиційно чоловічими і жіночими видами діяльності, вибору ними моделей поведінки з огляду на їхню статеву приналежність; засудження відступу від традиційних моделей взаємовідносин батьків і дітей різної статі. Визначено, що особливістю гендерних досліджень означеної проблеми є виявлення і доведення того, що складові процесу родинного виховання зумовлені не стільки біологічними, а переважно соціокультурними чинниками (соціально-економічними потребами суспільства, стереотипами щодо соціальних ролей та призначень осіб чоловічої і жіночої статі, усталеними традиціями виховання тощо).

2. Обґрунтовано доцільність і ефективність застосування гендерного підходу до дослідження проблеми соціостатевого виховання дітей в історико-педагогічному аспекті. Доведено, що використання гендерного категоріального апарату та методу гендерного аналізу дозволяє об'єктивно узагальнити традиції і досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст.

Констатовано, що імплементація гендерної теорії до історико-педагогічного дискурсу надає можливість встановити принципи, загальні закономірності та особливості процесу соціостатевого виховання дітей, причини пролонгованості гендерних відносин у сфері соціостатевого виховання дітей у родині; виявити відмінності у меті, завданнях, методах, засобах і формах виховання дітей різної статі в українській селянській родині; оцінити наслідки соціостатевої нерівності хлопчиків і дівчаток у досліджуваній період; окреслити можливості наслідування та використання традицій і досвіду соціостатевого виховання дітей у сучасних умовах на основі принципів рівноправності та партнерства.

3. Визначено провідні чинники формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у селянській родині XIX – початку XX ст.: гендерна стратифікація, гендерні стереотипи, релігія і вірування народу.

Аргументовано, що існування гендерної стратифікації та існуючих на соціокультурному рівні гендерних стереотипів зумовлювало вибудовування дітьми поведінки та культивування у собі рис характеру, життєвих орієнтирів як майбутніх чоловіків і жінок виходячи з власного «природного призначення». Доведено, що

релігійний чинник сприяв утвердженню в українській традиції родинного виховання практики цілеспрямованого виховання дітей відповідно до культурних нормативів мужності та жіночності. Виявлено, що це досягалося за рахунок стійких, повторюваних виховних впливів батьків на особистість дітей, у результаті яких хлопчики і дівчатка переймали та розвивали батьківські цінності, установки, сприймали гендерні ролі, моделі поведінки як природовідповідні та незмінні.

4. Розкрито принципи (цілеспрямованість, системність і культуровідповідність процесу соціостатевого виховання; зв'язок процесу соціостатевого виховання із повсякденним життям та характером трудової діяльності селянської родини; єдність педагогічних вимог родини і сільської громади), основні загальні закономірності (соціостатеве виховання здійснювалося під впливом різних соціокультурних чинників, зокрема, гендерної стратифікації, гендерних стереотипів, релігії та вірувань народу), конкретні закономірності (процесуальні – результати та ефективність виховання залежали від методів, засобів і форм, які обирали батьки; гносеологічні – результати процесу соціостатевого виховання були зумовлені рівнем засвоєння дітьми конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань щодо соціальних ролей та обов'язків жінок і чоловіків; психологічні – ефективність виховання досягалася за рахунок впливу на внутрішній світ дітей та формування у них «образу Я» як представника чоловічої або жіночої статі) процесу соціостатевого виховання дітей у селянській родині у досліджуваний період.

Визначено особливості вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей у родині: організаційні – наслідування, копіювання та відтворення досвіду загальноприйнятих взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статево приналежність; змістові – комплексний підхід до здійснення соціостатевого виховання дітей (єдність мети, методів і засобів); варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у процесі соціостатевого виховання дітей від їхнього народження до періоду парубкування і дівування.

5. Схарактеризовано досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. Встановлено, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціально сконструйованого досвіду взаємодії статей здійснювалася шляхом застосування батьками низки методів, зокрема, методів формування свідомості, організації діяльності, спілкування і досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності та поведінки.

Доведено, що дієвими засобами соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. були етнопедагогічні ідеали матері і батька, праця, фольклор, дитячі ігри та іграшки. Констатовано, що споглядання дітьми «ідеальних» образів справжньої жінки-матері та чоловіка-батька, традиційного розподілу праці між ними впливало на закріплення ієрархічних норм взаємодії між дітьми різної статі, визначало їхні сімейні ролі та обов'язки у селянській родині. Виявлено, що праця як засіб соціостатевого виховання дітей застосовувалася батьками з раннього віку. Виокремлено чотири етапи залучення дітей до праці згідно із їхньою статевою приналежністю: I етап (0–3 роки) – ритуально-символічне залучення; II етап (3–5 років) – початковий етап залучення;

III етап (5–7 років) – практичне опанування і закріплення трудових знань, умінь і навичок; IV етап (8–14 років) – повноцінне включення дітей до трудової діяльності. Аргументовано, що унаслідок цілеспрямованих виховних дій батьків хлопчики прилучалися до «чоловічого діла», опанування якого передбачало отримання можливості виконання ними ролі годувальника та голови родини; дівчатка – до обслуговуючих робіт, пов'язаних із домашнім побутом і вихованням дітей.

З'ясовано, що зміст і сутнісне навантаження українського фольклору (колядок, прислів'їв, приказок, дитячих пісень, колискових, казок), дитячих ігор та іграшок відображали усталені в українській традиції стереотипи, ролі, норми та відносини; фольклорні тексти були частиною вербальної апеляції та каналізації як засобів конструювання батьками гендерної ролі дітей у процесі їхнього родинного виховання.

Аргументовано, що обряди життєвого і календарного циклів української селянської родини були індивідуальними (обряди, пов'язані із народженням, хрещенням, ім'янареченням дітей, змінами у зачісках і одязі, розподілі трудових доручень) і груповими (обряди зимово-весняного, літньо-осіннього календарних циклів) формами інкорпорування хлопчиків і дівчаток до селянського соціуму як майбутніх чоловіків і жінок. Доведено, що під час здійснення цих обрядів батьки та інші члени сільської громади здійснювали цілеспрямований, неперервний вплив на дітей задля засвоєння ними конкретних знань, навичок і умінь, які закріплювали моделі поведінки, види діяльності, особистісні якості відповідно до існуючих на рівні культури статево-рольових стандартів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Предметом подальшого вивчення з позиції гендерного підходу може бути проблема трансформації родинного виховання, взаємин батьків і дітей різної статі в умовах індустріального суспільства на початку ХХ століття.

Результати дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Луценко О. А. Етнопедагогічний ідеал матері та батька в українській традиції / О. А. Луценко, Г. В. Приходько // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – № 3 (21). – С. 87–93.

2. Приходько Г. В. Українська література ХІХ – початку ХХ століття як джерело вивчення історії педагогіки: гендерний контент-аналіз / Г. В. Приходько // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : зб. наукових праць. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – № 6 (24). – С. 124–133.

3. Приходько Г. В. Гендерна тематика в історико-педагогічних дослідженнях / Г. В. Приходько // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Педагогічні науки. – Луцьк, 2013. – № 7 (256). – С. 4–9.

4. Приходько Г. В. Роль гендерних стереотипів у контексті дослідження проблем сімейного виховання / Г. В. Приходько // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2013. – Вип. 38. – С. 257–261.

5. Приходько Г. В. Проблема сімейного виховання за статтю в педагогічному дискурсі ХІХ – початку ХХ століття / Г. В. Приходько // Шлях освіти. – 2013. – № 1(66). – С. 31–34.

6. Приходько Г. В. Дослідження історії педагогіки з позиції гендерного підходу: теоретико-методологічні аспекти проблеми / Г. В. Приходько // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 41 : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 118–122.

7. Приходько Г. В. Відображення традицій виховання статі дітей у текстах українського фольклору XIX – початку XX століття (гендерний аналіз першоджерел) / Г. В. Приходько // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 586–591.

8. Приходько Г. В. Аналіз досвіду соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст.: стан, проблеми, перспективи / Г. В. Приходько // Вісник Житомирського національного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖНУ, 2014. – Вип. 3. – С. 134–141.

9. Приходько А. В. Воспитание социального пола детей в условиях гендерной стратификации в жизнедеятельности украинской крестьянской семьи XIX – нач. XX вв. / А. В. Приходько // Наука и школа. Научно-педагогический журнал МПГУ РФ, 2014. – № 2. – С. 200–203.

10. Приходько Г. В. Поняття соціостатевого виховання у сучасній гендерній теорії / Г. В. Приходько // Українська культура XX–XXI століття: екзистенційний, компаративний та гендерний аспект : матеріали п'ятої Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, 09–10 листопада 2012 р. – Вип. 5. – Одеса, 2012. – С. 194–200.

11. Приходько Г. В. Соціокультурний контекст традиційних моделей сімейного виховання за статтю / Г. В. Приходько // Гендерна проблематика та антропологія : зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 4–5 жовтня, 2013 р. – Острого : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2013. – С. 175–185.

12. Приходько А. В. Символическая родильная обрядность как первичное средство формирования социального пола ребенка и его инкорпорирования в украинский крестьянский социум XIX – нач. XX вв. / А. В. Приходько // Традиционные общества: неизвестное прошлое : материалы X Междунар. научн.-практ. истор. конф., 21–22 апреля 2014 г. – Челябинск : «ПИРС», 2014. – С. 139–143.

13. Приходько А. В. Детский народный календарь: проблема воспитания социального пола в украинской традиции XIX – нач. XX вв. / А. В. Приходько // Актуальные проблемы современной гендерологии. Вып. 9 : материалы Междунар. научн.-практ. конф., 24 апреля 2014 г. – Ставрополь : Изд-во СКФУ, 2014. – С. 181–184.

14. Prikhodko Anna. The history-pedagogical training of future teachers with taking into account social sex (gender) problem / Ann Prikhodko // Teacher education in Ukraine: historical experience and modern challenges ; [edited by M. Chepil]. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2014. – С. 197–204.

Приходько Г. В. Соціостатеве виховання дітей в українській селянській родині XIX – початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка – Суми, 2014.

У дисертації з позиції гендерного підходу узагальнено теоретичні засади, традиції і досвід соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано стан наукового розроблення проблеми та здійснено періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії. Визначено провідні чинники (гендерну стратифікацію, гендерні стереотипи, релігію) формування вітчизняних традицій соціостатевого виховання дітей. Розкрито принципи, основні закономірності та особливості процесу соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині. Схарактеризовано методи (формування свідомості, організації діяльності, спілкування і досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності і поведінки), засоби (етнопедагогічні ідеали, працю, фольклор, дитячі ігри та іграшки) і форми (індивідуальне та групове залучення дітей до обрядів життєвого та календарного циклів української селянської родини) соціостатевого виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: діти, соціостатеве виховання, українська селянська родина ХІХ – початку ХХ ст., гендерний підхід, традиції, досвід, чинники, закономірності, особливості, принципи, методи, засоби і форми соціостатевого виховання.

Приходько А. В. Социополовое воспитание детей в украинской крестьянской семье ХІХ – начала ХХ вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумский государственный педагогический университет имени А. С. Макаренка – Сумы, 2014.

В диссертации с позиции гендерного подхода обобщены теоретические основы, традиции и опыт социополового воспитания детей в украинской крестьянской семье ХІХ – начала ХХ вв. Установлено состояние научной разработки проблемы и представлена авторская периодизация ее изучения в отечественной историографии, охарактеризована источниковедческая база исследования. Выполнен анализ методологических подходов к ее изучению в отечественной науке. Охарактеризован понятийно-категориальный аппарат исследования: «социополовое воспитание», «гендерный подход к историко-педагогическим исследованиям». Доказана необходимость и эффективность внедрения гендерной теории к анализу традиций и опыта социополового воспитания детей в украинской крестьянской семье ХІХ – начала ХХ вв.

Выявлены основные факторы формирования отечественных традиций социополового воспитания детей в семье (гендерные стереотипы, гендерная стратификация, религия и верования народа) в контексте анализа теорий традиционных обществ. Внимание уделено разработке проблемы половозрастной стратификации в жизнедеятельности украинской крестьянской семьи ХІХ – начала ХХ вв., а также влиянию ее существования на формирование закономерностей и особенностей отечественных традиций социополового воспитания детей.

Установлены принципы (целенаправленность, системность, культуросоответствие, связь процесса воспитания с хозяйственной деятельностью, единство требований родителей и сельской громады), основные закономерности (общие и частные) и особенности (процессуальные, гносеологические,

психологические) процесса социополового воспитания детей в украинской крестьянской семье XIX – начала XX вв.

С позиции гендерного подхода рассмотрены методы (методы формирования сознания – убеждение, внушение, пример; методы организации деятельности, общения и опыта социального поведения – приучение, требование, угрозы, просьбы, распоряжения, запреты, общественное мнение; методы стимулирования деятельности и поведения – поощрения и наказания), средства социополового воспитания детей в украинской крестьянской семье XIX – начала XX вв. (этнопедагогические идеалы отца и матери, труд и его разделение по признаку пола, фольклорные жанры – колядки, пословицы, поговорки, детские песни, колыбельные, сказки, детские игры и игрушки). Выявлены формы социополового воспитания детей в украинской семейной традиции (индивидуальное и групповое привлечение детей к обрядам жизненного и календарного циклов украинской крестьянской семьи XIX – начала XX вв., в частности обряды, связанные с рождением, крещением, имянаречением детей, изменениями в прическах и одежде, разделении трудовых поручений, а также обряды зимне-весеннего и летне-осеннего циклов).

Ключевые слова: дети, социополовое воспитание, украинская крестьянская семья XIX – начала XX вв., гендерный подход, традиции, опыт, факторы, закономерности, особенности, принципы, методы, средства и формы социополового воспитания.

Prikhodko A. V. The social sex upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Science in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko – Sumy, 2014.

Dissertation is devoted to analysis of the experience and traditions of the social sex upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century. The analysis of numerous scientific works has given the possibility to define the author's periodization of the development of native historiography concerning to the problem of the social sex children upbringing. The author gives some information about factors (gender stratification, gender stereotypes and beliefs) of the formation of native traditions social sex upbringing of the children. The principles, basic laws and features of the process of the social sex upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century were described by the author. Much attention is given to the analysis, with gender approach position, means (ethnopedagogics ideals, work, folklore, children's games and toys) and forms (individual and group involvement of children in rituals of life and calendar cycles peasant family) of the social sex upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century.

Key words: children, social sex upbringing of the children, Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century, gender approach, experience, traditions, factors, principles, laws, features, forms and means of upbringing.

Підписано до друку 21.11.2014. Формат 60x90/16. Гарн. NewTimes.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка з оригіналів автора

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
e-mail: rector@sspu.sumy.ua
тел.: (0542) 22-14-95